

**SCHIȚE PENTRU O ISTORIE CULTURALĂ A NOPTII
SEQUENCES FROM A CULTURAL HISTORY OF THE NIGHT**

Andi Mihalache*

10.52846/AUCSI.2024.2.06

Abstract

Darkness is a complicated being, like the man who feeds on it. Only darkness is eternal in the beginning, primordial by definition. He does not invade us, instead he visits us. And it grounds us whenever we want to start over. The sunrise is hurried, volatile, sporadic. The sunset is constant, domineering, thorough. In line with Jung's theories, we realize that night not only facilitates dreaming but becomes itself a reason for dreaming. Healer or not, darkness climbs into the sky. And his impenetrable carves the twinkling of each star; gather from their flickering a shard of sun until the alarm calls the end of the night; which does not always see its work, being sometimes put on misdoings. Judas' kiss is a tip of night in a depth of light, a patch of dusk on an endless noon. It is a betrayal that triggers the Calvary; and the Universe resumes its story from its biblical origins, when the darkness that preceded the Fiat Lux was a champion of almost nothingness. These could be some reflections in front of a dense universe of representations generated by the night. In a long cultural history, starting from the Bible until our contemporary literature, with a careful attention to the words of the French Historians of Annals, we can see why the night keeps us in a state of vigilance, of self-surveillance and can give us some better answers on the human condition.

Key words: *cultural history, night, light, imaginary, sky, psychoanalysis.*

Bezna e o ființă complicată, aidoma omului care se nutrește din ea. Numai întunericul este veșnic la început, primordial prin definiție. El nu ne invadează, ne vizitează. Și ne întemeiază ori de cât ori am vrea să s-o luăm de la capăt. Totodată, ne menține într-o stare de veghe, de supraveghere a sinelui: „Atunci am înțeles că în suflet sălășluiesc încă de la începutul începutului o nostalgie de lumină și o dorință ineputabilă de a ieși din originara-i obscuritate. Când vine noaptea cea mare, totul capătă o notă de adâncă melancolie și de un nespus dor de lumină. [...] Asta-i atmosfera Africii, experiența solitudinilor ei. Sunt tenebrele primordiale, un secret matern. De aceea, nașterea soarelui dimineața este o trăire coplesitoare pentru negri. Clipa în care se face lumină este Dumnezeu. Clipa aduce mântuirea, eliberarea. E o experiență originară a momentului trăit, și este deja pierdută și uitată când se crede că *soarele* este Dumnezeu. «Suntem bucuroși că noaptea, în care bânuie spiritele, s-a sfârșit acum!» – înseamnă deja o raționalizare. În realitate, o cu totul altă obscuritate decât noaptea naturală apasă greu asupra acelui loc de pe pământ. E originara noapte psihică – nenumăratele milioane de ani în decursul

* Cercetător științific I dr. în cadrul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași. E-mail: mihalache_emanuelandi@yahoo.com

cărora totul a fost așa cum încă este și azi. Dorul de lumină este dorul de conștiință” (Jung 1996 : 275).

În evurile de mijloc ale Europei, distanța dintre întuneric și lumină era aceea dintre iluzie și dezmințirea ei: „Noaptea ne încântă, ziua ne doare” (Carmina Burana 2003: 59.). Nu se fac însă departajări între „idealiști” și „raționaliști”, mizele găsindu-se în punctul de coliziune dintre cunoaștere și necunoaștere, dintre cardinalii „pe dinafară Petru, pe dinăuntru Nero”, pe de o parte, și restul credincioșilor neștiutori, dar inocenți, pe de alta. Fiecare locuiește în mica lui beznă, fie a lipsei de moralitate, fie a carențelor educaționale: „Aceștia ne învață pe noi, dar ei sunt ignoranți./aceștia ne învață pe noi și astfel o noapte/face știința cunoscută altei nopți” (Carmina Burana, 2003:48). Ce anume a reținut memoria lumii din aceste percepții? Vedem mai jos.

Răsăritul e grăbit, volatil, sporadic. Asfințitul e constant, dominator, temeinic. În consonanță cu teoriile lui Jung, realizăm că noaptea nu numai că facilitează visul, devenind ea însăși un motiv de visare: „Pentru a fi semnificativ, nu este suficient ca cerul să apară în vise ca o simplă noapte înstelată de o frumusețe romantică. Cel care visează trebuie să trăiască un sentiment de grandoare nelimitată și inaccesibilă, chiar puțin vertiginoasă, care să inducă impresia de sacru. [...] Într-o interpretare psihologică, se poate trage concluzia că acest imperiu oniric traduce apropierea de inconștientul colectiv” (de la Rocheterie 2006:72)¹. Dar dacă insomnia nu ne dă pace? Căutăm explicații, căci avem multe ceasuri la dispoziție. Stăm cu ochii pe tavan dacă și numai dacă: noaptea-i o durere de măsea, fidelă cu draci; sau dacă ea, nedormirea, are tenacitatea cuiului din talpă; ori slăbiciunea gumei de mestecat pentru cel mai nou ciorap. Dând la o parte aceste mici smiorcăieli, acceptăm că noaptea e un rezumat de conștiință oarecum exacerbată: „E mai greu noaptea./Trupul, gândul,/firul cu plumb/când verifică perpendicularitatea/eventimentului./E mai drept./[...] /A fi în lume nu înseamnă a fi în întuneric” (Ghiu 2017:47, 285).

Tămăduitor sau nu, întunericul se cațără pe cer. Și nepătrunsul lui cioplește clipitul fiecărei stele; culege din pâlpăirea lor câte un ciob de soare până când deșteptătorul hotărăște vestejirea nopții; care nu își vede totdeauna de treabă, fiind pusă uneori pe rele. Are grijă ca fiecare să aibă un Ghetsimani al său; un „demon mărunț” al șovăielii. Sărutul lui Iuda e un vârful de noapte într-un adânc de lumină; un petic de amurg pe o amiază nesfârșită. E o trădare prin care se declanșează Calvarul; și Universul își reia povestea de la originile sale biblice, când întunericul care preceda *Fiat lux*-ul era un campion al mai nimicului: „Cine vrea să-și reprezinte Nimicul va eșua. Căci orice fantezie este deja Ceva” (Daniel 2001:121). Important nu este că într-o epocă oarecare se prefera o anumită culoare; mai pragmatic e să depistăm cu ce altă nuanță intra favorita în antiteză. Nici atemporală beznă veterotestamentară și nici „materile întunecate” ale

¹ Vezi „Cerul” în de la Rocheterie 2006: 72.

astrofizicii nu controlează noaptea, cu eternele ei năbădăi: „Nici Biblia, nici astrofizica nu dețin monopolul unei asemenea imagini. Majoritatea mitologiilor o solicită și ele pentru a relata sau pentru a explica nașterea lumii: la început era noapte, imensa noapte a originilor, și abia ieșind din beznă viața a putut căpăta formă. De exemplu, mitologia greacă face din Nyx, zeița nopții, fiica lui Chaos, vidul primordial, și mamă a lui Uranus și Gaia, cerul și pământul. Locuința sa se află într-o peșteră situată în Extremul Occident; ea se retrage într-acolo pe durata zilei, apoi de aici parcurge cerul îmbrăcată în negru, urcată pe un car tras de patru cai de aceeași culoare. În unele tradiții, este înzestrată cu aripi negre; în altele, are un aspect sumbru atât de îngrozitor, încât îl înspăimântă până și pe Zeus. În epoca arhaică, pretutindeni în Grecia, i se aduc sacrificii sub formă de oi sau de miei în întregime negri. În afara cerului și pământului, Nyx, zeitate htoniană, a dat naștere unor numeroase entități a căror listă variază în funcție de surse și care sunt toate asociate negrului: somnul, visele, angoasa, secretul, discordia, amărăciunea, bătrânețea, nenorocirea și moartea. Unii autori le prezintă chiar drept fiice ale Nopții pe Furii și Parce, stăpâne al destinului oamenilor, și pe ciudata Nemesis, personificare complexă a răzbunării divine, chemată să pedepsească crimele și orice ar putea da peste cap ordinea lumii. Principalul său sanctuar se afla la Rhamnonte, un mic orășel din Atica, unde se putea vedea o statuie gigantică a zeiței, sculptată în secolul al V-lea înaintea erei noastre de către marele Fidias dintr-un bloc de marmură neagră” (Pastoureaux 2012:27-28).

Ca zeități, noaptea e acuzată de exersarea unor attribute care se emancipează de sorgintea lor primară, devenind fenomene de sine stătătoare. Celții aveau și ei propria înserare, Caesar consemnând că ramura lor „franceză”, galii, socotea timpul după numărul nopților (Chevalier, Gheerbrant 2009:621). Din dicționarul de simboluri coordonat de Jean Chevalier și Alain Gheerbrant mai aflăm că, potrivit celților, noaptea era începutul zilei, după cum iarna era începutul anului; de asemenea, numele galic al săptămânii este, din punct de vedere etimologic, *opt nopti* (*wytnos*) (Chevalier, Gheerbrant 2009:621). Noaptea este o rezervație cu germinări, inconștienturi și duplicități: „În mod ciudat, m-am prăbușit în somn ca lovit de bâta unui hoț; chiar *bătusem* drum lung, sinusurile îmi dădeau bătăi de cap, eram obosit. Dar după câteva minute m-am trezit; sau, mai degrabă, am intrat într-un soi de sferă aflată între somn și veghe, cu mintea ca un romb de cristal, un instrument suspendat care capta reflecțiile unui vârtej de imagini” (Capote 2017:107). Încolăcit pe lujerul luminițelor pioase, clareobscurul mângâie realul cu amăgiri de picoteală mică: „Locul e o biserică îngustă, înghesuită între două clădiri late [...]. Un iz de tămâie și ceară de lumânări domină penumbra. La altar, o femeie aprinde o lumânare, cu o flacără tremurătoare ca somnul unui duh zbuciumat” (Capote 2017:107). Așa se joacă unii, de-a ziua-n timpul nopții. În mistica de pe la noi, întunericul omologhează eșecul cunoașterii empirico-analitice; întrezărirea sau intuiția sunt acceptate cu greu ca posibilități de apropiere a divinului: *apropiere* atât în

sensul fizic, de micșorare a distanței față de Creator, cât și în acela ideatic, de însușire a mesajului acestuia. Ușor de spus! Bezna avea, în teologia lui Dionisie pseudo-Areopagitul, sensul de necunoaștere, de ignoranță, de orbire și de neputință de a pătrunde dincolo de lumina increată a divinului. Întunericul nu e, așadar, o culoare, ci doar pigmentul ei.

Potrivit lui Jacques Le Goff, din nevoia de a măsura timpul după jaloane concrete, noaptea era împărțită în durata a trei lumânări (le Goff 1970:246). Aceluiași mare istoric îi datorăm și alte detalii din nocturnalul medieval: „Noaptea e grea de amenințări și de primejdii în lumea asta, în care lumina artificială este rară (tehnicele iluminatului chiar în timpul zilei nu vor face un pas înainte decât în secolul al XIII-lea cu sticla pentru geamuri) și este primejdioasă, pricinuitoare de vâlvătăi în această lume a lemnului. [...] Și această noapte mai este acaparată de cei puternici: lumânările de ceară ale clerului și torțele seniorilor aruncă în umbră bietele opaițe de seu ale poporului. [...] Legislația medievală pedepsește cu o strășnicie extraordinară delictele și crimele făptuite noaptea. Noaptea este marea circumstanță agravantă din justiția evului mediu. Dar noaptea este îndeosebi timpul primejdiilor supranaturale. Timpul ispitei, al fantasmelor, al diavolului” (le Goff 1970:246). După Le Goff, noaptea își adjudecă ministerul spaimelor, populând-se cu stafii și schelete; care îi trezesc pe monahi și îi îndeamnă la spornică rugăciune. Cam așa stau lucrurile dacă e să întocmim un act de acuzare la adresa nopții. E un imperiu al inversului; unde metamorfoza în animal și zborul spre întrunirile nocturne se afirmă cam târziu, dacă ar fi să-l întrebăm pe Carlo Ginzburg (Ginzburg 1996:87). Și totuși istoricii nu omit să vadă și partea bună a lucrurilor: trasă la răspundere și dusă până la poarta Raiului, bezna devine simbol al nopții de Crăciun; ba chiar stimulează eforturile de a stabili cu exactitate ora la care venea pe lume pruncul sfânt (Le Goff 1970:247). Aceași misiune ziditoare, de îmblânzire a timpurilor și de conciliere a graiurilor, o au și nopțile de Sânziene: „În noaptea aceea a Sfântului Ioan de vară, se schimbă crângul cerului după porunca cea prea înaltă și soarele începe să deie îndărăt. De aceea în zodie e zugrăvit la vremea asta semnul racului. La miezul nopții a rânduit Dumnezeu un răstimp de liniște, stau în cumpănă toate stihiiile, și cerurile cu stele și vânturile, după care dintr-odată toate purced în scădere. Iarna începe a-și pregăti harmasarii în grajdurile ei din miazănoapte. În acel ceas al cumpenei, Dumnezeu a orânduit pace între toate animalele, jigăniile și paserile. Le dă și lumina înțelegerii pentru acel răstimp, ca să grăiască întocmai așa cum grăiesc oamenii. Oriunde s-ar afla, toate se strâng în sobor și stau la sfat”². Întunericul nu e numai stihial. Este o premisă a echilibrării, a căderii la învoială cu tine și cu ceilalți; e un avocat al drămuirii de sine și al ieșirilor calme din istorie. El diminuează timpul diurn (devenirea) ca-și să extindă spațiul nocturn (întinderea). Nu are nimic furtiv, pune ființarea la diminutiv.

² *Nopțile de Sânziene*, în Sadoveanu 1958, 12: 430.

Din scrierile lui Novalis luăm cu noi sintagme precum „fiori de amurg” sau „adormire a cerului”. Poetului i părea că revenirea zilei nu perturba pur și simplu noaptea, ci întărea victoria terestruului asupra celestului; de parcă toată firea conspira ca omul să-și trădeze, veșnic, mai înaltul: „Dimineața trebuie să revină mereu? Nu sfârșește nicicând puterea celor pământeste? Nefericită râvnă mistuie zborul ceresc al nopții” (Novalis: 2019:99). Îmblânzirea negrului survine mai târziu, reabilitarea răstimpului fără lumină revenindu-i lui Gaston Bachelard: după el, istoria nopții nu se reduce la povestea luminilor care o contrazic. Noaptea își câștigă un loc între „reverii verticalității” (Bachelard 1994:70): datorită lumânărilor, de la care preluăm „voința de a arde înalt” (Bachelard 1994:71). „Însăși camera unui visător la flacără dobândește o atmosferă de verticalitate. Un dinamism blând, dar sigur, împinge visările spre culmi. Poți desigur să te interesezi de vâltorile intime care cuprind fitilul, sau să vezi în pântecul flăcării învârtosite cu care se luptă lumina și tenebrele” ((Bachelard 1994:72). Lumânarea își apleacă lumina peste gândurile din cartea citită. Iar umbrele, pe care ea le smulge din bezna de adineauri, nu sunt interfața întunericului. Lipite de-a lungul pereților, ele se întrepătrund, întocmai ca niște degete împreunate într-un singur pumn; ca să dea luminii fundal, ocrotire, duranță. Tremurând la cea mai mică respirație a noastră, lumânarea își unduiește flăcăruia, recreând, de la o secundă la alta, hotarele clarobscurului din cameră.

Lumina duce cu ea rațiunea Creației. Cine e vizibil, se credea demult, este și inteligibil. Dimpotrivă, ființele dedate beznei fug de înțelegerea lui Dumnezeu și de îngăduința omului. Lumina nu le articulează nicicum, întunericul le amalgamează cu totul. Și ceea ce-i indescifrabil e neapărat periculos. Noaptea și numai ea zămislește coarne drăcești, perciuni evreiești și mături vrăjitoarești: pentru detalii, luați la întrebări cartea istoricului Jean Delumeau: „Strigoii, furtuni, lupi și maleficii aveau deseori noaptea drept complice. Aceasta intra ca o componentă majoră în multe frici de odinioară. Era prin excelență locul unde vrăjmașii omului urzeau pierderea lui, fizică și morală deopotrivă. [...] La timpul său, Biblia exprimase această suspiciune față de bezna, comună tuturor civilizațiilor, și definise simbolic destinul fiecăruia dintre noi în termeni de lumină și întuneric, adică de viață și de moarte. [...] Însuși Cristos trebuie să străbată noaptea pătimirilor sale. La ceasul legiuit, el se abandonează capcanelor întunericului, în care se cufundă Iuda și se răzlețesc învățăceii. [...] Cu toate acestea, deseori, pruncii nu se tem de întuneric. Invers, pe orbi, care nu cunosc lumina zilei, înnoptarea îi umple totuși de spaimă: dovadă că organismul trăiește în ritmul cosmosului. Împreună cu J. Boutonier, e util să deosebim metodologic frica *în* întuneric și frica *de* întuneric [...]. Frica *în* întuneric este cea trăită de primii oameni când se aflau expuși noaptea la atacurile fiarelor sălbatice fără să poată ghici în bezna apropierea lor. De aceea, trebuiau să îndepărteze cu focuri aprinse aceste «primejdii obiective». Nu încape îndoială că aceste spaime ce reveneau seară de seară au sensibilizat

umanitatea și au învățat-o să se teamă de capcanele nopții. Frica *în* întuneric este și aceea resimțită pe neașteptate de copilul care, după ce a adormit cu ușurință, se trezește apoi o dată sau de mai multe ori cuprins de spaime nocturne. Cu ochii deschiși, el pare să mai privească imaginile înfricoșătoare ale visului său. De astă dată, e vorba de «primejdii subiective», iar acestea constituie probabil principala explicație a înfricoșărilor care ne năpădesc noaptea.[...] Că «primejdiile obiective» ale nopții, acumulate de-a lungul timpurilor, au determinat omenirea s-o populeze cu «primejdii subiective» este mai mult decât probabil. În felul acesta frica *în* întuneric a putut deveni în mod mai intens și mai general o frică *de* întuneric. Dar aceasta din urmă există și din alte rațiuni mai lăuntrice și ținând de condiția noastră. [...] Privarea de lumină diminuează puterea «reductorilor» activității imaginative. Aceasta, eliberată, confundă mai ușor decât în timpul zilei realul și ficțiunea și riscă să se rătăcească în afara căilor bătute. Nu-i mai puțin adevărat că întunericul ne sustrage deopotrivă supravegherii semenilor, precum și propriei noastre supravegheri și este mai prielnic decât ziua actelor pe care ne reținem să le proiectăm din scrupule de conștiință sau de teamă: cutezanțe de nemărturisit, planuri criminale etc.

În sfârșit, dispariția luminii ne surghiunește în izolare, ne învăluie în tăcere și prin urmare ne «desecurizează». Sunt tot atâtea rațiuni convergente ce explică neliștea pe care o naște în om căderea nopții și eforturile civilizației noastre urbane de a îndepărta hotarele întunericului și de a prelungi ziua printr-o iluminare artificială. Cum era trăită noaptea la începutul Timpurilor Moderne? Orice ipoteză ni se pare bună pentru a răspunde la această întrebare. Măcar pentru a putea nota astfel că, pentru mulți, ea își păstrează – și poate că își sporește – caracteristicile îngrijorătoare. Faptul că proverbele ne asigură că noaptea e un bun sfetnic nu se datorează întunericului care o însoțește, ci răgazului pe care îl interpune înaintea unei decizii. [...] Chiar și pentru elita cultivată, noaptea e populată de duhuri primejdioase [...]. Noaptea au loc întâlnirile sinistre ale celor mai răufăcătoare jivine, ale morții și ale strigoilor de osândiți mai cu seamă. [...] Frica de noapte în civilizațiile de odinioară se însoțește [...] cu o neîncredere generală față de luna «cea rece», «stăpâna valurilor» cum spune Shakespeare fără vreo intenție elogioasă. [...] Toată lumea pândește cu o curiozitate înfricoșată schimbările astrului rătăcitor. Se crede că luna poate provoca nebunia. Când pare «să plângă» înseamnă că prevestește o nenorocire. În conjuncție cu alte planete, aduce ciumă. Se spune că pe lună se află surghiunit un om cu o legătură de mărăcini în cărcă și purtând încălțări cu ținte mari – personaj care ocupă un loc important în poveștile de adormit copiii. [...] În general, cultura diriguitorilor, între secolele XIV și XVII, în măsura în care a insistat cu o predilecție morbidă asupra vrăjitoriei, satanismului și damnațiunii, a subliniat latura tulburătoare și malefică a nopții (și a lunii). Se credea că la adăpostul nopții au loc sabaturile, păcatul și întunericul fiind solidare. Iar infernul, pictat și descris în epocă de mii de ori, e înfățișat de Dante

și de succesorii săi ca fiind locul unde «soarele tace», unde apa e neagră și unde până și zăpada și-a pierdut albeața. Satan e suveranul întunericului – un truism –; în întuneric, imaginația lui feroce scornește cele mai crunte suplicii pentru a-i înfricoșa și martiriza pe damnați. [...] Diavolul folosește [...] noaptea ca să îndemne la rele ființa omenească debilitată de dispariția luminii. De unde și prezența necesară în orașele de odinioară a străjerului de noapte, care, înarmat cu un clopoțel și însoțit de câinele său, își face rondul, asigurând astfel liniștea cetății. [...] Căci noaptea pune în primejdie atât trupul cât și sufletul, ea este anticamera morții și a infernului. Clopoțelul străjerului se identifică astfel cu clopotul vestitor de moarte”³.

Degeaba se ridică ziua-n priviri dacă mintea coboară în noapte: „Omul nu poate, nu îndrăznește să privească lumea cu «propriii» săi ochi; are nevoie de ochii «comuni», de sprijinul, de autoritatea semenilor săi. Omul acceptă mai ușor ceea ce-i este străin, chiar demn de ură, dar acceptat de toți, decât ceea ce-i este apropiat și iubit, însă respins de toți” (Șestov 1995:22). Să reținem esențialul: conștiința obturată e o înnoptare a văzului; căci realitatea e îndeobște umilă; însă irealul e totdeauna maiestuos. Jean Verdon, cu a sa *La nuit au Moyen Âge*, confirmă aprehensiunile noastre⁴. Dar să nu trecem cu vedere o altă carte clasică a medievistului Jean-Claude Schmitt, unde strigoii sunt ustensile inevitabile ale nopții: „De ce noaptea? În mod tradițional, întunericul este prielnic celor mai neliniștitoare manifestări supranaturale, ale diavolului și ale demonilor, ale strigoilor care suferă în locuri puțin diferite de Infern. [...] Noaptea terestră, propice celor mai neliniștitoare apariții, este neagră ca păcatul; ea este la fel de neagră ca și tenebrele lumii celeilalte pe care le prelungește pe pământ, tenebrele ce sunt populate de sufletele lipsite de iluminarea viziunii lui Dumnezeu” (Schmitt 1998:214-215).

Și totuși, chiar Jean-Claude Schmitt ne îndeamnă să nu dramatizăm prea mult spaima față de noapte. Așadar, să nu ne plictisim într-un registru grav; mai ales că o versificare fără punctuație n-o să dărâme atâtea idei fixe: „Țonțonel: «Prințesă de lut am capul umplut c-o noapte urâtă și fără-nceput»”⁵. Neluată peste picior, noaptea ne ia în stăpânire; și ne inundă poezia, bruscându-ne, totodată, imaginarul ascensional: „[...] dar vine noaptea unor stele/întoarse cu spatele/locotenența morții, zâmbitoare”⁶. Fie că preconizează venirea zilei, fie că *preîntâmpină* asaltul acesteia, noaptea are ca

³ Vezi, mai pe larg, capitolul „Frica de noapte” din Delumeau, 1986, I: 149-165.

⁴ „L'éclairage lunaire permet de créer une atmosphère d'étrangeté, de passer à l'irréalité. Le crépuscule constitue un excellent moment pour entraîner le lecteur dans un monde fantastique ; le soleil, en se couchant, transforme le paysage. [...] Toutefois, du XIVe siècle au XVIIe siècle, en raison de l'accent mis sur la sorcellerie, le satanisme, la culture dirigeante manifeste une certaine méfiance à l'égard de la lune qui, liée à la nuit, lui paraît de ce fait inquiétant, voire maléfique” (Verdon, 1994: 84-85).

⁵ *Țara lui Gufi*, în Vișniec 1996: 244.

⁶ „Jucăria”, în Stratan 1981:59.

substanță fundamentală contradicția, *ba nu, ba da*-ul; sau ambivalența, dacă vrem să fim mai prietenoși cu ea.

Oarecum divergent, dar nu și contrastant față de epocile premoderne, insomniile romanticilor sunt un antidot la uitarea de sine. Ce însemna, pentru dânsii, să nu dormi? Insomnia acutiza un vechi exercițiu de acomodare cu lumea; și nu era deloc un demers ușor, somnul apărându-le ca un sinonim al morții și, totodată, ca o similitudine a eșecului, zădărniceii, ratării: „Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă/Și somnul, vameș vieții, nu vrea să-mi ieie vama./Pe căi bătute-adeșea vrea minte să mă poarte,/S-asămăn între-olaltă viață și cu moarte” (Eminescu 2019:220)⁷. Cum nu avea răbdare să trăiască vreun repaus și să trăiască în general, Eminescu resimțea odihna ca o risipire de sine de-a dreptul sfidătoare. Somnul era o metonimie a irosirii: funestă neparticipare la viață, deconectare fatalistă de la realitate, fie ea și ostilă. Dacă somnul era o frângere a trăitului, starea de veghe era un preț de plătit pentru nerăbdările gânditului nocturn. Chiar și înserarea, o precursoră a înnoptării, are ceva mixt, calmant, întrețesut. E denotativ funebră și numai conotativ anxioasă: „Fiind tu poate chipul liniștii de veci/Atât de dragă vii spre mine, seară!/[...]/Mereu dorită spre mine te apleci/Și taina inimii mi-o faci ușoară” (Foscolo 2019:63). Și nu-i doar atât. Noaptea se pretează la ipostazieri dacă nu surprinzătoare, atunci cu siguranță că variate, contradictorii, cu dus și întors: „Eu strig, paznicul n-aude. Vocea mi-o vărs în răcnet:/Paznice! noaptea e tulbure, și-ntunecimea îmi înșală luminătorul văz” (Blake 2006: 245). Noaptea e o surzenie a privitului. E păcălitorul-șef.

Noaptea ruginește pe genunchii dimineții. Văzduhul nu-i la cel mai bun pigment al său. De fapt, noaptea n-are istorie, în orice epocă noi frecventând toate atitudinile față de ea. Iar pajul ei, visul, e un regat al intermediarului: „Visez. Nu știu cine am fost, cine este/Cel care sunt. Așa e visul, dormi fără a dormi,/Ea ca un râu indistinct, iar el șoptește/Între a gândi și a simți” (Pessoa 2017:267)⁸. Este visul amintirea unui trecut posibil sau a unui trăit? Criptează el cele consumate deja sau strânge ghem viitoarele evoluției? Printre atâtea nehotărâri, identificăm, totuși, unele preferințe: spăimoși, cu capul în nori sau lăcrămoși suntem mereu, adesea concomitent. În fond, ne e teamă de noapte pentru că ea înseamnă *acel nimic plus ceva* care este *absența*: din lume, din semeni, din ceea ce-am vrea să mai fim. În nocturnalul nostru e vremea unui monolog mefistofelic; desprins nu dintr-un impuls întunecat, ci din acumulările unei vieți întregi; de Goethe, care nu poate fi ocolit în orice referențial cultural despre noapte, este vorba: „Un adevăr ți-am spus, simplu de priceput./E drept că omul, o, bicisnicul netot,/Se crede-obișnuit un tot./Eu însă sunt parte din partea care la-nceput/A fost chiar totul, parte sunt din noaptea/Ce și-a născut

⁷ „Se bate miezul nopții...”, în Eminescu 2019: 220. Poezia e scrisă în 1876, dar publicată în 1883.

⁸ În același volum, Pessoa își continuă ideea scriind: „Așezat pe malul visului unde stau gândind/Sufletul meu privește apa curgând” (Pessoa 2017: 364).

lumina,/Mândra lumină, care mumei nopți/Vrea să-i răpească-ntâietatea, bat-o vina!” (Goethe 2015:68-69). Și, cum imaginarul nopții implică vederi panoramice, de ansamblu, Goethe ne plimbă de la fascinațiile pentru începuturi nebuloase către priveliști la firul ierbii; sau până la nivelul dușumelei, a celei din dormitor cu precădere. Astfel, pentru Faust, căderea nopții pedepsește eșecurile de peste zi: „Când noaptea ar putea să fie scut/Te-ntinzi înfricoșat în așternut./Odihnă nici atunci nu ai: sălbatic/Vin visuri să ne biciuiască./Divinitatea, care-n pieptu-mi locuiește,/În stare e pe dinăuntru să mă răscolească” (Goethe 2015:76). În poezia lui Goethe, noaptea dă însă peste unul din scepticii săi: „El nu cere de la viața onirică nici atmosferă suavă, nici revelații, oricare ar fi ele, depășind cadrul existenței individuale. Visul îl interesează doar în măsura în care poate să aducă la lumină cunoașterea de sine. Veșnic predispus să impună limite stricte vagabondării spiritului, el își interzice să caute, în penumbra lăuntrică, orizonturile imprecise pe care romanticii le vor iubi tocmai pentru imprecizia lor. În viața ca și în opera sa, Goethe este preocupat în primul rând să construiască ceva ale cărui limite să fie accesibile puterilor omenești.

Într-adevăr, poezia sa își trage și ea seva din răsadnițele inconștientului, cunoaște și ea aluzia constantă la ceea ce e veșnic. Dar această poezie vrea să cuprindă eternitatea într-o clipă și imensitatea într-un obiect cu contur bine definit. Nu are nevoie de năluciri nedesluite, muzici nesigure, semnificații ambigue: climatul ei însoțit ignoră farmecul clarului de lună” (Beguin 1998:217). Noaptea nu-i un labirint șăgalnic, este un *oriunde* aiuritor: „Surpările și avalanșele de stânci au continuat în labirint toată noaptea. În somn Graecen le auzea ca și cum s-ar fi aflat în spatele unei draperii groase și își imagina că fac parte chiar din visele sale; dar la un moment dat, înainte de ivirea zorilor, s-a trezit și și-a dat seama că nu era așa: s-a cutremurat și s-a culcat la loc, trăgându-și cearșafurile peste cap” (Durell 2007:273). Noaptea trăiește din privirile visătorului, neîncetând, totuși, să-i trădeze visările: „Cine ești nu contează, nici nu știi/Visul în care ți s-a născut chipul” (Saramago 2022:93). Hai să căutăm această neafare de sine și în alte cărți: „Colonelul adormi în cele din urmă. Când se trezi, noaptea era pe sfârșite. Tenebrele, deși încă dense, își arătau clar oboseala. Procolo observă imediat o șoaptă stranie care șerpuia prin pădure. Da, nu era decât vocea unui vânt oarecare; dar răspândea printre brazi un freamăt anume. Cel puțin așa i se părea colonelului. Apoi auzi vântul necunoscut vorbind printre vârfurile copacilor.

La început nu era decât un murmur confuz, pe urmă se distinseră niște fraze și un foarte lung fior de teamă urcă pe spinarea colonelului. – Da, spunea vântul, se pare c-a fost părăsit... aici, în pădure, un băiat singur... se pare c-a fost părăsit... cineva trebuie să fi fost... un băiat găsit singur... Ori că nu înțelegea colonelul, ori că era într-adevăr așa, vântul continua să repete același lucru. Procolo rămase nemișcat, închis în tenebre. Totuși, respirația îi devenise gâfâită: dacă n-ar fi fost vocea pământului, s-ar fi auzit și la câțiva metri distanță.

Cum se stinse murmurul acela peste vârfuri și începură zorile umede și reci, colonelul își reveni și încercă să priceapă din ce parte aveau să se ivească, pentru a se orienta. Dar privind în sus, printre ramuri, nu văzu decât o bucată îngustă de cer departe, departe, ca din fundul unei fântâni; fâșia aceea de cer se făcea pe-ncetul mai luminoasă, dar era imposibil să pricepi din ce parte venea lumina. Mai era încă, deasupra pădurii, o boltă densă de nori. Obosit, Procolo își reluă drumul, căutând calea pentru a ieși din codru. Între copacii imenși încă îmbibați de noapte, înainta în direcția care i se părea potrivită..." (Buzzati 2003:188-189).

Noaptea e un algoritm. O junglă de închipuiri pe un deșert de intuiții. Nu ne-o însușim, doar o râvnim. Jinduim, bâjbâim, ne năpustim: o nimerim și nu prea. Au mai pățit-o și alții, nu neapărat de pe continentul european: „Ridic privirea: nu există o stea strălucitoare pe care aș putea-o urma, există doar un cer schimbător, uneori furtunos, întotdeauna tăcut, rotindu-se deasupra lumii. Hărțile stelare nu mai pot fi citite: cerul însuși a devenit un labirint, și el nu e mai puțin neomenesc decât labirintul terestru” (Sarr 2022: 122).

Orice text e stârnit de ceva, cel mai adesea de vreo afirmație atât de nu știu cum încât ne-am fi dorit să fi fost a noastră. Mai concret, substantivul *noapte* desemnează ceva complet instaurat. Dimpotrivă, adjectivul *noptatec* induce impresia unui proces în curs, nedefinit încă. Dacă intuiția noastră e corectă, ne simțim compatibili cu lirica Magdei Cârneli: „S-a descoperit în câmpul de atracție al soarelui o stea pustie, străină de sistemul nostru solar. Strălucește de întuneric. Se spune că acolo trăiesc demonii, îngerii, spiridușii, cifrele, literele, ideile și toate celelalte ființe fictive fără de care nu se poate trăi. Ea totuși există” (Cârneli 2017:58).

Noaptea e foarte aproape și prea puțin la vedere. Astele nici nu se sinchisesc de dânsa dacă cerul e la el acasă. Nu fac mofturi, lumina lor se ascute pe orice prag de beznă. Și paradoxurile nu se opresc aici. Arealul nocturn nu e ascensional, e regresiv, contradictoriu dacă vreți. Ne coboară în timp și, totodată, ne aduce în zilele noastre. Fie că ne place, fie că nu, ne înnoiește prezentul dându-i tinere obârșii. Până și oniricul ni se arată altfel. Niciun vis nu ne aparține din prima. După ce ne-a încercat întâia oară, abia dacă plecăm, fără tragere de inimă, în întâmpinarea lui. Și mult mai târziu, destule nopți mai apoi, îl înduplecăm să fie realmente al nostru. Visele se nasc însă bătrâne, întotdeauna ne atribuie altui timp decât acela curent. Ia să vedem: „La miezul nopții sufletul visează un mic foc/de stele cu văpaia de partea cealaltă a cerului,/dar trupul privește în zările goale ale nopții,/bezna cu orbitele găunoșite. Sărmani îngeri fără de noroc,/iubiri vechi, febrile: nu vă despărțiți încă./Fie ca suitorul și coborătorul să conviețuiască”⁹.

⁹„Bieți îngeri”, în Hirsch 2017:62.

References

1. Bachelard, Gaston (1994). *Flacăra unei lumânări*, traducere de Marina Baconsky, București, Editura Anastasia.
2. Béguin, Albert (1998). *Sufletul romantic și visul. Eseu despre romantismul german și poezia franceză*, traducere de Dumitru Țepeneag, București, Editura Univers.
3. Blake, William (2006). *Cărțile profetice. Vala, sau Cei patru Zoa*, traducere de Mihai A. Stroe, Iași, Institutul European.
4. Buzzati, Dino *Bàrnabo* (2003). *Omul munților. Secretul Pădurii Bătrâne*, traducere de Anca Giurescu, Iași, Editura Polirom.
5. Capote, Truman (2017). *Muzică pentru cameleoni*, traducere de Iulia Gorzo, București, Editura Art.
6. *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală* (2003); traducere de Eugen Munteanu & Lucia-Gabriela Munteanu, Iași, Polirom.
7. Cărneci, Magda (2017). *Opera poetică*, Pitești, Editura Paralela 45.
8. Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant coord. (2009). *Dicționar de simboluri: mituri, vise, obiceuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, traducere de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș, Daniel Nicolescu et alii, Iași, Polirom.
9. Daniel, Renate (2021). *Sinele: bazele și implicațiile unui concept central din psihologia analitică*, traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Trei.
10. Delumeau, Jean (1986). *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, traducere de Modest Morariu, București, Editura Univers.
11. Durrell, Lawrence (2007). *Labirintul întunecat*, traducere de Olimpia Lykiardopol, București, Editura Univers.
12. Eminescu, Mihai (2019) „Se bate miezul nopții...”, în *Poezii*, București, Editura Humanitas.
13. Foscolo, Ugo (2019). *Opere alese*, traducere de Smaranda Bratu Elian & Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Humanitas.
14. Ginzburg, Carlo (1996). *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, traducere de Mihai Avădanei, Iași, Editura Polirom.
15. Ghiu, Bogdan (2017). *Opera poetică*, Pitești, Editura Paralela 45.
16. Goethe, Johann Wolfgang (2015). *Faust*, traducere de Lucian Blaga, București, Editura Humanitas.
17. le Goff, Jacques(1970). *Civilizația Occidentului medieval*, traducere de Maria Holban, București, Editura Științifică.
18. Hirsch, Edward (2017). *Focul viu. Poeme vechi și noi, 1975-2010*, traducere de Bogdan-Alexandru Stănescu, Iași, Editura Polirom.
19. Jung, Carl Gustav (1996). *Amintiri, vise, reflecții*, traducere de Daniela Ștefănescu, București, Humanitas.
20. Novalis (2019). *Cântece religioase. Imnuri către noapte*, traducere de Ioan Constantinescu, Iași, Editura Cartea Românească Educațional.
21. Pastoureau, Michel (2012). *Negru: istoria unei culori*, traducere de Emilian Galaicu-Păun, Chișinău/București, Editura Cartier.

22. Pessoa, Fernando (2017). *Vecin cu viața. Poezia ortonimă (1911-1935)*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Humanitas.
23. de la Rocheterie, Jacques (2006). *Simbologia viselor. Natura*, traducere de Lucia Postelnicu-Pop, București, Editura Artemis.
24. Sadoveanu, Mihail (1958). *Noaptea de Sânziene*, în *Opere*, vol. 12, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
25. Saramago, José (2022). *Poezele posibile. Antologie (1966-1975)*, traducere de Simina Popa, Iași, Editura Polirom.
26. Sarr Mohamed Mbougar (2022). *Cea mai tainică amintire a oamenilor*, traducere de O. Nimigean, București, Editura Pandora M.
27. Schmitt, Jean-Claude (1998). *Strigoii. Viii și morții în societatea medievală*, traducere de Andrei Niculescu & Elena-Natalia Ionescu, București, Editura Meridiane.
28. Stratan, Ion (1981). *Ieșirea din apă*, București, Editura Cartea Românească.
29. Șestov, Lev (1995). *Noaptea din grădina Ghetsimani. Privilegiații și dezmoșteniții istoriei*, traducere de Liviu Antonesei & Gabriela Gavril-Antonesei, Iași, Editura Polirom, 1995.
30. Vișniec, Matei (1996). *Teatru*, vol. 1, București, Editura Românească.
31. Verdon, Jean (1994). *La nuit au Moyen Âge*, Paris, Librairie Académique Perrin.